

Badania nad Ameryką Łacińską w poznańskim ośrodku etnologicznym

Jeśli głównym ośrodkiem badań archeologicznych nad Ameryką Łacińską jest Uniwersytet Warszawski z jego Misją Andyjską*, to zasadniczym centrum polskich badań etnologicznych (antropologicznych) o charakterze amerykańskim jest poznańskie środowisko naukowe. Tradycje tego rodzaju studiów sięgają w Poznaniu jeszcze lat 60. XX wieku, kiedy inspiratorem takich badań była prof. Maria Frankowska, zajmująca się XVI-wieczną indiańską kulturą Peru oraz tradycjami religijnymi tubylczych mieszkańców Meksyku. Była ona inicjatorem cyklu ogólnopolskich seminariów amerykańskich, które przyczyniły się do integracji i współpracy naukowców różnych dziedzin, ośrodków i grup zainteresowanych problematyką kultury i społeczeństwa Ameryki Łacińskiej. W tym czasie pierwsze projekty badawcze realizowane były głównie w Pracowni Etnologicznej Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN (obecnie Instytutu Archeologii i Etnologii) i obejmowały takie zagadnienia, jak dzieje polskiej obecności w Ameryce Łacińskiej (M. Paradowska), badania nad synkretycznymi religiami Karaibów (B. Walendowska) czy studia nad tubylczymi ruchami społeczno-religijnymi (A. Posern–Zieliński).

Nowy impuls badaniom latynoamerykanistycznym dały pierwsze ekspedycje naukowe do Nowego Świata, a więc najpierw Polska Wyprawa Naukowa w Andy, z 1978 roku, której etnologicznemu programowi patronował Aleksander Posern–Zieliński, a następnie wy-

jazdy badawcze z drugiej połowy lat 80. do Wenezueli prowadzone przez Mariusza Kairskiego. Dostarczyły one interesujących i cennych materiałów ukazujących życie, tradycje i przeobrażenia kultury wysokogórskich Indian Keczua ze środkowego Peru oraz przyniosły cenne materiały ilustrujące życie codzienne Indian Panare z wenezuelskiej Amazonii. Dzięki tym penetracjom poznańskie zbiory etnograficzne w Muzeum Narodowym wzbogaciły się o unikatowe kolekcje. Ekspozowano je na takich wystawach, jak „Kultura ludowa Peru” (1980) i „Ameryka Indiańska” (1992).

Obecnie centrum badań latynoamerykanistycznych znajduje się przy Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej UAM w Poznaniu, którym kieruje prof. A. Posern–Zieliński. Powołany Zespół do Badań Kultury Ameryki Południowej organizuje interdyscyplinarne konferencje, uczestniczy w wydawaniu rocznika „Estudios Latinoamericanos”, opiekuje się młodymi adeptami studiów nad Ameryką Łacińską, prowadzi wykłady z tej problematyki i co najważniejsze — realizuje systematyczne badania etnologiczne (antropologiczne) w Ameryce Południowej. Z dużą intensywnością prowadzone one były, począwszy od połowy lat 90., i objęły swym zasięgiem terytorialnym takie kraje, jak Wenezuela, Ekwador, Peru, Boliwii i Brazylię. Wśród realizowanych projektów na uwagę zasługują przede wszystkim studia nad indiańskimi ruchami etnicznego odrodzenia występującymi na Wyżu Andyjskim (A. Posern–Zielinski), nad sytuacją egzystencjalną małych i częściowo izolowanych grup tubylczych w Amazonii (M. Kairski, T. Buliński, I. Stoińska, J. Jaskulski, A. Pasek–Smith, M. Krysińska–Kałużna), nad miejscem kobiecy w życiu indiańskich i metyskich społeczności (M. Śniadecka–Kotarska, M. Ziółkowska–Kuflińska), nad problemami etnokartografii, etnodemografii i etnoleksykografii Ameryki Indiańskiej (M. Kairski, A. Posern–Zieliński). Do listy tych projektów dodać także należy zadania badawcze mające nie tylko walor poznawczy–naukowy, ale także praktyczny, to jest związany z działalnością ekspercką świadczoną na rzecz społeczności tubylczych, zagrożonych utratą swego terytorium, tożsamości, a nawet fizycznej egzystencji (M. Kairski, K. Świerk, F. Rogalski, M. Wołodźko).

W 1994 roku rozpoczęto badania nad procesami etnicznego odrodzenia indiańskich społeczności z górskich regionów Ekwadoru, Peru i Boliwii. Badania te, prowadzone przez prof. Aleksandra Posern–Zielińskiego, a finansowo wspierane przez Komitet Badań Naukowych oraz UAM w Poznaniu, realizowane były przez ostatnie 10 lat. Wydatną pomoc w ich przeprowadzeniu udzieliły latynoamerykańskie uniwersytety i ośrodki naukowe.

Celem tych badań była analiza procesu wychodzenia ludności chłopsko–indiańskiej z marginalnej pozycji, jaką zajmowała ona wskutek kolonialnej i republikańskiej polityki względem tubylczych populacji. Zjawisko to łączyło z procesami modernizacji krajów andyjskich i ich stopniowym wchodzeniem na drogę demokratycznego rozwoju. Przejawia się ono także wzmożoną aktywnością indiańskich organizacji i ich przywódców w życiu społecznym, administracyjnym i politycznym kraju oraz w gruntownej transformacji tubylczej świadomości, której istotnym elementem jest dążenie do pełnoprawnego, pozbawionego uprzedzeń rasowych i przesądów etnicznych, współuczestnictwa Indian w budowie nowych wielokulturowych społeczności narodo–państwowych.

Badania nad procesami etnicznego odrodzenia wśród górskich Indian Ekwadoru, Peru i Boliwii

Zjawisko to, zwane także etnorozwojem, obserwowane było zarówno z perspektywy społeczności lokalnych, na przykład Otavalo z Ekwadoru, jak i z punktu widzenia makrospołecznego odzwierciedlonego w polityce państw wobec ludności indiańskiej i aktywności organizacji i przywódców tubylczych wywierających stałą presję na nadal dominujące społeczeństwo metyskie.

Dzięki obserwacji tego procesu w ostatnim dziesięcioleciu, obfitującym w intensywne wydarzenia zachodzące w relacjach indiańsko–metyskich, udało się uchwycić najważniejsze kierunki etnorozwoju i przejawy stopniowej emancypacji ludności indiańskiej. Jednocześnie badania te pozwoliły zinterpretować podobieństwa i różnice zachodzące w tych procesach w trzech analizowanych krajach.

* Zob. prezentację Andyjskiej Misji Archeologicznej w „Tawacinie” nr 3[67], jesień 2004.

Badania etnograficzne w dolinie Cayashu i Checrasu

Program badawczy Polskiej Wyprawy Naukowej w Andy obejmował także studia etnograficzne, których celem było rozpoznanie, opis i interpretacja stanu kultury ludowej wysokogórskich mieszkańców Kordyliery Huayhuash. Żyjący w niewielkich wioskach, tzw. *pueblos*, położonych z dala od głównych szlaków komunikacyjnych, zajmowali się uprawą ziemi, pasterstwem i w niewielkim zakresie działalnością rękodzielniczą. W zespole etnograficznym kierowanym przez Aleksandra Posern-Zielińskiego pracowały także Teresa Walendziak i Roma Krzanowska. Badania tej grupy połączone były z zadaniami pozostałych członków ekspedycji i w ten sposób doskonale uzupełniały one studia archeologiczne, geograficzno-osadnicze i ethnohistoryczne, dostarcza-

ZDJĘCIA ALEKSANDER-POSERN ZIELIŃSKI

jąc wartościowych materiałów do poznania kultury techniczno-użytkowej, reguł społecznej organizacji i sposobów świętowania ludności tej części Peru.

Badania prowadzone były głównie w 1978 roku, a przez Andrzeja i Romę Krzanowskich kontynuowane także w latach następnych. Obok ważnych celów poznawczych, jakie przyświecały pierwszym polskim etnologom prowadzącym badania terenowe w wysokich Andach, penetracje te miały na celu także zgromadzenie kolekcji etnograficznych eksponatów dla polskich muzeów wraz z pełną dokumentacją naukową. Dzięki tym poczynaniom w muzeach Warszawy, Krakowa, Poznania i Szczecina znalazły się zbiory obiektów ilustrujących różnorodne aspekty życia codziennego Indian peruwiańskich Andów, w tym także artefakty będące wytworem ich aktywności rzemieślniczej i artystycznej. Zbiory te były wielokrot

Tradycyjnym przywódcą wioskowym jest tzw. *sindico*, którego kompetencje obejmują całość spraw administracyjnych związanych z życiem gospodarczym wspólnoty. Urząd ten pełnią wybierani raz do roku cieszący się poważaniem członkowie *comunidad*, a symbolem tej godności jest tzw. *vara*, to jest pokryta srebrnymi ozdobami laska.

Indiański ruch etnicznego odrodzenia to nie tylko silne organizacje dążące do rewindykacji własnych praw, ale także nowa symbolika tubylcza, w tym indiańska flaga tzw. *whipala* w rękach rdzennych Boliwijczyków

W czasach przed hiszpańskim podbojem budynki mieszkalne w środkowych Andach konstruowano z kamieni, w XX wieku najczęściej stosowanym materiałem była glina, ale tu i ówdzie można jeszcze spotkać niewielkie chaty wzniesione dawną przedkolonialną techniką

NA POPRZEDNIEJ STRONIE
Jednym z przejawów tubylczego odrodzenia jest wzmożona aktywność gospodarcza Indian, widoczna szczególnie wśród Indian Otavalo z Ekwadoru zajmujących się produkcją i handlem tzw. *artesanía*, czyli wyrobami tubylczego rękodziela.

Obok uprawy ziemi Indianie Keczua zajmują się także hodowlą owiec i lam. Na wysokogórskich halach wznoszą kamienne szałas, w których okresowo przebywają pasterze wraz ze swymi dziećmi.

ZDJĘCIA ALEKSANDER-POSERN, ZIELIŃSKI

nie eksponowane na specjalnych wystawach poświęconych prezentacji peruwiańskiej kultury ludowej. Owoce tych badań stała się także bogata dokumentacja etnograficzna ukazująca świat Indian, który wskutek gwałtownych przeobrażeń modernizacyjnych i migracji, jakie dotknęły te rejony Andów w ostatnich latach, wygląda dziś całkowicie inaczej aniżeli ćwierć wieku temu. W oparciu o te dane i własne doświadczenia terenowe członkowie zespołu opublikowali szereg wartościowych artykułów naukowych, a ogólne informacje o prowadzonych wówczas studiach nad kulturą mieszkańców doliny Cayashu znalazły się w książce A. Posern-Zielińskiego *Kraina Inkarrí* (Wrocław 1985).

Budowa nowego domu z gliny jest przedsięwzięciem stosunkowo prostym i nie wymagającym specjalistycznej wiedzy. Uczestniczą w tym dziele przyszli domownicy oraz ich krewni i znajomi, wykonujący swe prace na zasadzie wzajemnej pomocy sąsiedzkiej.

Kultura ludowa peruwiańskich Indian Keczua

Mieszkańcy wiosek (Huacho sin Pescado, Curay, Taurur i Acain) położonych na stromych stokach po obu stronach doliny Cayash byli Indianami Keczua, choć w oficjalnej terminologii peruwiańskiej określano ich najczęściej tylko mianem *campesinos* (chłopami). Ludność ta w okresie badań była dwujęzyczna i zachowywała wiele elementów kulturowych z przedkolonialnego dziedzictwa indiańskiego, w tym także z okresu panowania Inków. Właśnie to wzajemne przenikanie się treści odziedziczonych po przodkach z elementami kultury wprowadzonymi przez hiszpańskich konkwistadorów, kolonistów i misjonarzy, było z uwagą śledzone przez ekipę etnografów. Drugim ważnym polem obserwacji było ścieranie się tej synkretycznej tradycji andyjskiej z nowymi ideami, prądami i rozwiązaniami wynikającymi ze stopniowego procesu modernizacyjnych przemian docierających także w najbardziej dotąd izolowane regiony górskie.

Te dwie perspektywy badawcze towarzyszyły wszystkim penetracjom etnograficznym. Sporo uwagi poświęcono różnym aspektom kultury materialnej, przede wszystkim jej do-

pasowaniem do trudnych warunków życia w wysokich partiach Andów. Zajęto się m.in. architekturą ludową i wzorami osadnictwa, technologią i organizacją pracy rolników i pasterzy, a także miejscową wytwórczością rzemieślniczą (tkactwem, ceramiką, kowalstwem). Ważnym aspektem badań były studia nad organizacją społeczności lokalnych, które tworzyły tzw. *comunidades*, czyli wspólnoty chłopskie dysponujące tytułami własności uznanymi przez administrację państwową. Interesowano się funkcjonowaniem organizmów samorządowych, hierarchią urzędów, podziałem własnościowym uprawianej ziemi, pastwisk i zasobów wodnych, a także pozycją społeczną kobiety. Zwrócono też uwagę na rosnące znaczenie powiązań tych wspólnot ze światem zewnętrznym, głównie z miejskimi regionami wybrzeża Peru. W miarę pozyskiwania zaufania badania objęły również niektóre aspekty kultury symbolicznej, dzięki czemu zebrano informacje o funkcjonowaniu świąt, roli miejsc kultowych, znaczeniu niektórych zwyczajów i obrzędów oraz o rosnącej roli protestantyzmu, który w formie zielonoświątkowych sekt zaczął mocno przeobrażać życie miejscowych Indian. ❖

Na kamienistych tarasach andyjscy Indianie uprawiają ziemie tymi samymi technikami jak za czasów Inków. Popularnym narzędziem rolniczym jest *chaqui tacla*, czyli tzw. pług nożny wymagający zgranej pracy dwóch silnych mężczyzn.

